SYMBOLY – KOUZELNÉ KLÍČE K DUŠI

Jiří Plocek, Česká republika

Není mnoho slov, která by ve 20. století zaznívala tak často a zaměstnávala tolik myslitelů, jako slovo symbol a jeho odvozeniny. Symboly nalézáme všude: v umění, ve vědě, v politice, v náboženství. Sám jazyk jako prostředek dorozumění je považován za systém jazykových symbolů (nebo znaků – podle jiné terminologie). V knihách či na internetu se můžeme poučit o symbolice křesťanské, asijských náboženství nebo léčivých kamenů. Můžeme si o tom myslet cokoli, ale je to nepřehlédnutelná a zcela živá skutečnost. Ve světě, který si zakládá na racionalizaci a účelnosti všeho, vzniká spontánně touha po myšlení obrazném a symbolickém. Jak se tedy vůbec dívat na symboly a co pro nás znamenají? A v jaké souvislosti jsou s hudbou či uměním vůbec?

Slovo symbol je odvozeno původně od řeckého slova *sýmbolon: shodování se všelikých věcí i přirozených i nenadálých, znamení, známka, shodnutí se, srovnání, smlouva (přičemž adjektivum sýmbolos znamená vhodný). Sloveso symbállein znamená dohromady házeti (sym – spolu, dohromady, bállein – házeti), spojovati, sváděti, směšovati, srážet se, potkávat (se), přikládat, přidávat* atd.[1)] V životě starých Řeků bylo sýmbolon znamením, kterým se poznávali přátelé či příbuzní: host při odchodu od hostitele rozlomil hliněnou destičku a jednu část si nechal jako poznávací znamení pro případnou opětovanou návštěvu – jeho samotného nebo jeho příbuzných. Složením rozlomených kousků se tak poznal přítel. Uvádím zde tuto již mnohokrát jinde zmiňovanou etymologii proto, že jsem přesvědčen o závažnosti mnohdy skrytých či zdánlivě zapomenutých významů, kterými byla slova nabita na základě

[1)] Lepař, F.: Slovník řecko-česko-německý. Praha: Nákladem knihtiskárny Dra. F. Skrejšovského, 1873.

určitého (nikoli náhodného či svévolného) prožívání skutečnosti, či na základě reálné funkce v životě, a které žijí dále skryty za pozdějšími nánosy. Neboť, jak říká velký francouzský hermetik René Alleau: „Celé dějiny lidstva probíhají aditivním způsobem. Staré rysy a znaky jsou zachovávány a na ně se vrství nové rysy a znaky“. [2)]

Pro další výklad prosím podržme v paměti především výrazy – *shodování se všelikých věcí i přirozených i nenadálých, dohromady házeti a spojovati*. V naší analyticko-racionální době dospělo slovo symbol, právě pro svou historicky nabytou významovou šíři, k mnoha různým definicím - podle oboru, kde nachází uplatnění. Ta různá pojetí na jedné straně ilustrují jeho mnohovrstevnost a univerzálnost, na druhé straně však, jsou-li jednotlivě absolutizována, vedou k zužování jeho potence pro popis komplexních projevů života (a tím i kulturních jevů). Snad nejobecnější definice symbolu zní: **Symbol je něco, co zastupuje či vyjadřuje něco jiného.**

Jedním krajním sémantickým případem je pojetí symbolu v matematice, kde symbol je vědomým výtvorem lidského intelektu a jenom jako takový může být používán. Shoduje se se základním sémiotickým pojetím znaku, jenž něco označuje a má v ideálním případě přesně vymezený význam. Nejlépe jeden. V pozitivisticky orientované vědě obecně můžeme sledovat tendenci vykládat a pracovat se symboly jako se znaky, tedy pouhými nositeli významů.

Jenže symbol, kromě toho, že něco označuje, navíc i něco symbolizuje (tedy i spojuje)[+)]. To otevírá dveře k dalšímu pojetí

[2)] Allenu, R.: Hermés a dějiny věd. Praha: Malvern, 2005, s. 15.

[+)] *Jen na okraj uvedu další aspekt nazírání na znak a symbol: Pro znak je charakteristický význam, zatímco pro symbol navíc i smysl. Význam je něco jako číselná hodnota nebo matematicky, skalární veličina, kdežto smysl má charakter vektoru – funkce, která obsahuje v sobě i směr. Znak poskytuje člověku svým významem informaci, napomáhá deskripci skutečnosti, zatímco symbol svým smyslem jím vnitřně pohne, dává jeho myšlení i skutkům směr dalšího postupu.*

symbolu, které se uplatňuje například v hlubinné psychologii: může jím být jakákoli věc – materiální i nemateriální povahy, i bez jasného prvotního významu, která primárně emočně zapůsobí na duši člověka. Ona emoční komponenta symbolu je nesmírně důležitá, má onu spojovací či propojovací funkci. Působí reaktivně na základě spontánních a nevědomých duševních mechanismů a uvede do pohybu psychické děje, které mohou odhalit doposud skryté obsahy či významy a napomoci sebepoznání či dokonce léčení (toho je využíváno například v jungovské psychoterapii[3]. Podobně sémanticky „neostré" symboly nacházíme v oblasti umění, kde tato jejich vlastnost je základem jejich působivosti – rozeznívají lidská nitra ne zcela předvídatelným způsobem, otevírají prostory neznámé a tajemné. – Chcete-li někým skutečně vnitřně pohnout, musíte ho dojmout…

Toto, takzvané restitutivní pojetí symbolu (oproti běžnému vědeckému reduktivnímu)[4], je i základem mého uvažování.

Symbol tedy je, jak jsem už naznačil, značně komplikované téma pro takto krátké pojednání. Já se zde chci soustředit pouze na jeden důležitý aspekt – na emoční stránku, kterou od fungujících symbolů nelze oddělit a která je v běžném vědeckém světě často velmi podceňována či dokonce ignorována – pro svou údajnou subjektivitu a neuchopitelnost. A přitom je jediným živým, pulsujícím, spojením mezi symbolem a duší člověka. Doslova „krátkým spojením" v termínech elektrotechniky.

Zde se musíme vrátit ovšem k otázce, jakým způsobem vůbec vznikají symboly? Každý z nás to zažívá, ale málokdo si to uvědomuje: Spojí-li se například každodenní věci s určitými emocemi, to jest, spojíme-li se s nimi citově skrze prožitek - třeba s hrníčkem, z něhož denně pijeme ráno čaj, či plyšovým medvídkem nebo darovaným kamínkem - stanou se z nich symboly. Tyto předměty pro nás něco symbolizují (nejen znamenají, ale i evokují!) – pohodu, bezpečí, určité

[3] Kastová, V.: Dynamika symbolů- Úvod do jungovské psychoterapie. Praha: Portál, 2000.
[4] Borecký, V.: Porozumění symbolu. Praha: Triton, 2003.

citové vyladění, určitou situaci – vztahovou, životní atd. Takovým symbolem může být i prostá melodie či píseň. Souhrn takových symbolů nás navenek charakterizuje jako jednotlivé a jedinečné bytosti. Principielně úplně stejně ovšem vznikají jakékoli další symboly – v náboženství, umění či politice, které jsou charakteristikami naší kultury. Rozdíl je pouze ve způsobu vytváření citové vazby – například skrze náboženské rituály či politické mítinky.

Aby tedy věc mohla fungovat jako symbol, musí k ní člověk mít citovou vazbu – ať už je to hrnek na čaj nebo politické heslo. Přičemž poctivou reflexí svých citových „angažmá", která nejsou vůbec náhodná, nýbrž jsou podmíněna naším konkrétním duševním ustrojením, můžeme získat zrcadlo sebe sama. Ve výše uvedeném mechanismu s hrnečkem či kamínkem se jedná o symboly individuální, které hrají velkou roli například v psychoterapii při patrání po důležitých, avšak nánosem času zasutých psychických momentech života jednotlivce. Terapeut musí rozehrát určitou hru, kdy se pacient začne emočně navazovat na věci, které mu pomohou vrátit se tam, kam by se normálním rozumovým uvažováním nikdy nedostal: „Ve všech scénách se skutečné nebo imaginární předměty spojují s lidskými city a tím se z nich stávají symboly, s jejichž pomocí se může člověk vyjádřit o sobě i o tom, jak se cítí. Vyjádření je živější a barvitější, než při použití pouhých slov.... Ukázalo se, že pacienti, kteří se při běžném snímání anamnézy vyjadřovali velice skoupě, dokázali s pomocí symbolů vyprávět o své rodinné anamnéze daleko diferencovaněji, než to pro ně bylo možné na čistě verbální úrovni. Díky symbolům je toho o rodině prostě víc napadalo. Vzpomínali, jak se jim doma vedlo a najednou se cítili lépe … Symboly v nich uvolnily asociace spojené s emocemi, které v řeči slov nebyly přístupné."[5)]

[5)] Wollschlägerovi, M. a G.: Symbol v diagnostice a psychoterapii. Praha: Portál, 2002, s. 17.

Rád bych zde opět připomněl jeden z těch důležitých významů slova symbállein, o němž jsem mluvil na začátku: spojovat. **Symbol spojuje věci – verbální pojmy (produkty intelektu) či materiální předměty s citovou oblastí lidské duše.** To je, myslím, velmi zásadní princip, který nám poukazuje i na extrémní důležitost symbolu jako prostředku, který nám pomáhá vyjádřit nebo naopak uchopit realitu v její celosti. Psycholog C. G. Jung[6)] říká : „Samotný intelekt nikdy nepostihne celek duše. Ať chceme nebo nechceme, vnucuje se hledisko světového názoru *(tj. celkového pojetí světa, všestranného- pozn.JP)*, neboť duše touží po výrazu, který by ji obsáhl jako celek...Intelekt je jen jedna z mnoha základních psychických funkcí a k vytvoření celkového obrazu světa nestačí. Přinejmenším sem patří i cit. Cit je někdy přesvědčen o něčem jiném než intelekt a nelze vždycky dokázat, že by citové přesvědčení mělo vůči přesvědčení intelektu menší cenu."

Jdeme-li do důsledku, spojovací role symbolu nekončí u citové oblasti, nýbrž překračuje do oblasti lidské imaginace, obrazotvornosti, pro níž jsou emoce palivem. Symbol v nás také nespouští pouze proud asociací spojených s minulostí, nýbrž rozněcuje naši schopnost tvořit obrazy – ať už hudební, literární či výtvarné. Jak emoční inteligence, tak i oblast imaginace jsou v posledních desetiletích předmětem zvýšeného zájmu a emancipačních snah některých filozofických, psychologických a antropologických směrů[4)], protože se ukázalo, že právě tyto duševní funkce jsou zcela zásadní pro lidskou existenci a rozvoj a předcházejí svou aktivitou do jisté míry funkci rozumové.

Dospěli jsme k poznání, že emoce se vyvinuly jako primární psychické mechanismy střežící život organismu, umožňující mu orientovat se a motivující jej k akci, a jako takové v nás přetrvávají stále a tvoří bázi našeho myšlení (jež je evolučně mladší) a jednání[7)] . Kdo si

---

[6)] Jung, C. G.: Člověk a duše. Praha: Academia, 1995, s. 208.
[7)] Nekonečný, M.: Lidské emoce. Praha: Academia, 2000.

tohoto není vědom, uniká mu nejhlubší podstata jeho bytí. Tak jako v celé historii lidstva, odehrává se i u každého z nás přesně tento vývoj: dítě je nejdříve uzlíčkem elementárních nevědomých emocí velmi archaické povahy, aby později s rozvojem rozumových schopností začalo postupně svá vnitřní hnutí a motivace pojmenovávat, diferencovat a využívat. Přičemž není jisté, porozumí-li kdo z nás do konce života těm nejhlubším emočním pohnutkám, jež ho vedou k tomu, aby v životě šel cestou, kterou jde. Za každým velkým rozhodnutím, až už si to člověk přizná nebo ne, je hlubší pocitová rovina – nikdo se vědomě a svobodně nerozhodne pro to, co ho primárně nenaplňuje citově, nebo dokonce vede do stavů úzkosti a strachu. K nesvobodnému kroku musí být něčím nebo někým donucen, což může znamenat deformaci jeho dalšího vývoje (i onemocnění) nebo, jestliže je dostatečně silnou osobností, výzvu k překonání nepříznivé situace a osobnímu růstu.

Zásadní životní rozhodnutí a postoje nejsou čistě racionální, to je fakt, který je nutno přijmout, a kdo to neudělá, bude do konce svých dnů sice kráčet po cestě osvícené rozumem, ale z tmavých bočních uliček mu do ní budou vpadávat démoni temných sil, nepřiznaných a nereflektovaných pocitů, a mařit mu nejlepší racionálně zdůvodněné úmysly. Nerozvádím to zde proto, abych démonizoval lidské emoce, ale naopak, abych podtrhl neobyčejně zásadní skutečnost, že v okamžiku, kdy svá citová hnutí přijmeme a reflektujeme jako svoji bytostnou součást, jež hraje existenciálně zásadní roli, můžeme například začít nahlížet, kolik našich postojů, reakcí či sdělení je motivováno skrytým pocitem existenční úzkosti, ohrožení, mocenskostí atd. Skrytou nerozpoznanou energií, která deformuje naše úsilí a jednání.

A právě symboly se svou vazbou na emoce jsou jedním z prostředků, jak s touto oblastí duše začít komunikovat a popřípadě ji využívat. Vrátím se ještě ke slovům Reného Alleaua, který mluvil o aditivním charakteru vývoje lidstva a nyní jsou pochopitelná i jeho další slova: „ Vezmete-li si člověka roku 1992, část své podstaty v sobě nese již

zbudovánu – tou částí je jeho archaismus, jeho genetický kód, psychologická podmíněnost, která obsahuje milióny let zkušeností a způsobů chování vepsaných do naší povahy. Jsou to rysy maskované, ale téměř neměnné. A vedle této prvotní podmíněnosti a archaičnosti je tu přizpůsobení formám života, tedy to, co právě vzniká, co je naším dílem svobody, naší možností změny. Chceme-li poznat sami sebe, musíme se poznávat ze dvou aspektů: archaického a svobodného. Archaický aspekt můžeme objevovat zevnitř pomocí symboliky, jež nás vždycky odkazuje k hlubinám našeho bytí....“[8)].

Úroveň individuální se u symbolu, jakožto spojovacího uzlu, dále prohlubuje v místo setkání duší v rovině nadindividuální – a to tehdy, když symbol – předmět nebo slovo – zarezonuje citově u většího počtu lidí. Hlubší vrstvy duše, strukturované podobně jako organismus na úrovni biologické, podle určitých obecných principů zde promlouvají prostřednictvím obecně sdílených symbolů. Ukázalo se – ve výtvarném umění, v hudbě, v literatuře – že nadčasový účinek díla spočívá v geniální jednoduchosti jeho základních principů a použité symboliky. Zde se právě projevuje výsostná symbolická („spojovací“) povaha umění. Jedním z nejvýraznějších příkladů jsou v této souvislosti staré selské lidové písně, u nichž minimum dobové faktografie a pocitová přímočarost jejich sdělení z nich činí výsostný symbolický materiál, který překračuje věky. Na rozdíl třeba od dobově populárních písní kramářských, které sice byly nositeli důležitých informací a zpráv, ale jsou dnes spíše než živými symboly soustavou „vysušených“ znaků, dobovým obrázkem a dokumentem.

Každá píseň, která v člověku zarezonuje - něco mu uvnitř otevře, někam ho pohne - má symbolickou povahu. Spojuje se s něčím vnitřním, s něčím konkrétním, co je živé. Její podmanivá melodie nebo jednotlivá slova, poetické obraty či přímo obrazy jsou symboly vnitřního světa každého z nás. Jsou zrcadlem míst nabitých emocemi, mohou otevírat

[8)] Alleau, R.: Hermés a dějiny věd. Praha: Malvern, 2005, s. 15.

vrátka zavřená úzkostí, citovým strádáním nebo naopak pomoci naplno rozproudit životodárné energie tvůrčí či jiné. Symboly jsou ztělesněním vnitřních struktur duše, archetypů, komplexů a jako takové by bylo možno je dále zkoumat ve vztahu k individuálnímu či skupinovému oslovení. Ale to už je mimo rámec tohoto pojednání a každá píseň by asi vydala na samostatný příspěvek. Protože písně jsou také, pro svou symbolickou povahu, klíči k lidské duši.

Rozšířená verze tohoto pojednání bude uveřjněna na *www.gnosis.cz.*